

СВІТ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ ПРО ПІДПРИЄМНИЦЬКУ АКТИВНІСТЬ ЛЮДИНИ: ПОГЛЯД У СТОЛІТТЯ ХХІ

Позаду довгий шлях століть історії людства. Навкруги – різноманітна сучасність. Попереду майбутнє. Все це – величезне багатство. Воно здатне дати відповіді на будь-які питання, що пов'язані з аналізом людини у світі, з аналізом форм людської життєдіяльності.

Підприємництво як індикатор “соціальної якості” людини супроводжує прогрес цивілізації з моменту зародження форм промислової організації суспільства. Але заповзятливі люди були і раніше, існували завжди і усюди. Вони були і у цивілізаціях давнини, і у середньовічну епоху, їх треба припускати і у первісному устрої людства. Будь-якого дикуна, що зробив намисто із черепашок і отримав замість нього у іншого дикуна нову стегнову пов'язку, можна назвати підприємцем, вільним та незалежним. Але це не означає, що у будь-яку історичну добу такі люди однаково розуміли себе, своє місце у світі і у суспільстві, однаково цінували мету та наслідки своєї діяльності, і взагалі – що будь-яка історична епоха однаково сприймала і інтерпретувала умовно кажучи “підприємництво” як свою складову частину. Навпаки, у ході історії підприємництво як культурний та економічний феномен людської цивілізації у певний час виникло, змінювалося, наповнювалося новими змістовними характеристиками та рисами, доки не перетворилося на сучасну модель цивілізованого підприємництва. Становить інтерес, спираючись на закономірності розвитку історії і культури, розглянути основні змістовні аспекти та особливості підприємницької форми активності людини у специфічній ситуації кінця ХХ століття та зробити спробу дати своєрідний прогноз щодо цього феномена на століття наступне.

Підприємництво як культурологічний феномен: трохи історії.

Людське життя завжди занурене у історію, у світ і культуру. Будь-які, навіть самі загальні, соціально-економічні і соціально-психологічні властивості людини завжди культурно-історичні. Вони “змодульовані” логічною структурою культури певної конкретної історичної епохи.

Становлення феномена підприємництва у західній культурі пов'язується з народженням людського “Я” Нового часу. Ця епоха дала простір розвитку принципово новому типу людини, забезпечуючи йому соціокультурні, економічні, політичні та інші переваги. У попередню Новому часу епоху Середньовіччя людина, що вважалася вінцем творення, яка утворена за взірцем і подобою Бога, не набувала незалежного значення, а лише своїм існуванням прославляла Творця. У епоху Відродження ідея про людину як вінця творення дістала діаметрально протилежний зміст і, опинившись у центрі знову відкритого світу, людина Ренесансу у собі самій здобула нову точку відліку та точку опори. Особа людини отримала статус культурного абсолюту. І світ із власності Бога перейшов у власність людини. Через власний розвиток відтепер суб'єкт Нового часу розвиває та структурує природну і соціальну матерію навкруги себе.

Промислова доба створила нову соціокультурну ситуацію, у якій принцип абсолютної індивідуальної самодостатності людини набуває загальні підвалини і творить нову соціальність. Новий час відкриває новий історичний вимір людини: уперше з'являється *безпередумовне* людське “Я”, людина уперше стає зведеною до точкового, абсолютного *центру активності*. Прийняття принципу, згідно з яким окрема людина цінна просто як така, сама по собі, а не тому, що вона є часткою чогось, – цей принцип перевертає увесь попередній світ, що проіснував тисячоліття. Існування людини, як і раніше, потребує свого обґрунтування, але тепер не через тотальне Загальне, а через *своє*.

Умовна “підприємницька” шкала «невідокремленість – відокремленість» як критерій ідентифікації соціокультурної позиції підприємця у світі.

У зарубіжній та вітчизняній літературі суб'єкт підприємницької активності описується досить багатобарвно, існує багато підходів до тлумачення його сутності. Підприємець – це і здатність до самостійних, неординарних дій, і готовність йти на ризик та брати відповідальність за результати своєї діяльності на себе, і багато чого іншого. Але розглядаючи постать підприємця у культурно-історичному аспекті, слід звернути увагу на те, що, перш за все, підприємець – самостійний та самодостатній діяч (у першу чергу, у сфері економіки). Специфічне *самостояння* культурної постаті, здатної і готової діяти, поклавшись лише “на себе”, виходячи лише “із себе”.

Достатньо згадати, наприклад, середньовічний період людської історії. Середньовічна картина світу створювала матрицю мислення, згідно з якою для середньовічних розумів відокремлено-індивідне – щось вторинне, часткове, випадкове, тлінне та обтяжливе у людині; першорядне лише те, що причащає до соборного і вічного. Індивід бачив свою вищу гідність у тому, щоб як можна менше бути відокремлено-індивідуальним. Кожний його крок супроводжувався канонічним усвідомленням і традиційним мотивуванням. Мільйони людей жили, “поділяючи” свої погляди і емоції з багатьма собі подібними, здійснюючи вчинки у відповідності до загальноприйнятих принципів усвідомлення і мотивації. Це не означає, що ніхто не виділявся, або що не було уявлень про такі категорії як перевага, героїзм, змагальність. Достатньо згадати про воїнські турніри Середньовіччя, про юродивих і святих. Але, з іншого боку, це – *подійове* виділення (середньовічна література, наприклад, є описуванням не індивідуальної психології, скажімо, князя, а його соціальних чи станових привілеїв і чеснот, що регламентовані йому “зверху”; не *життя* святого, а його *святості*). З іншого боку, відокремленість (а, вірніше, обранність) середньовічного праведника, наприклад, є разом з тим найбільша міра, максимальна втіленість загальноприйнятого, тобто взірцевість. І, значить, дещо протилежне тому, що розуміє під “індивідуальністю”, відокремленістю у світі, Новий час. Виділеність індивіда перших історичних епох – це лише шанування людини, що стоїть першою у низці собі подібних, тобто це *невідокремленість* у розумінні підприємницьких епох західної культури. Неможливо, знаходячись у ситуації культури з точкою відліку у *надособистосних* структурах і змістах, мати самоцінну індивідуальність.

У зв’язку з цим, при розгляді підприємницької форми людської активності і самого типу особи суб’єкта такої форми активності (підприємця), слід завжди приймати до уваги цей запропонований та проаналізований вище вихідний тезис: заповзятливості передуює усвідомлення окремою людиною своєї відокремленості, принципової окремоті, усвідомлення свого положення “сам на сам” з оточуючим культурним та соціально-економічним світом, а також відповідна психологічна інтерпретація цього положення через певні форми і механізми устрою свідомості і самосвідомості окремої людини, носія підприємницького виду діяльності.

І ось саме умовно кажучи “психологічний” зріз знаходження у світі людини ХХ століття дає можливість широкого і теоретично насиченого аналізу феномена підприємництва у сучасних умовах. Згідно з відомим виразом Марка Блока, дослідник схожий на казкового людодіа: де пахне людським, там, він знає, його чекає здобич. У цьому відношенні можна назвати достатньо велику кількість специфічних характеристик, що описують позицію і “позу” у світі та у суспільстві суб’єкта підприємницької активності кінця ХХ століття.

Підприємницька форма активності людини: кут зору – ХХ століття.

Світ – це не лише наочні форми буття людей, але і час їх життя. У будь-яку історичну добу люди мають певний образ світу, і поводять себе не лише і навіть не стільки у відповідності із зовнішніми обставинами, скільки у залежності від тієї картини світу, яка ствердилася у їх свідомості.

Індивідуальний життєвий світ (Lebenswelt) – найважливіше філософське поняття всеохватного розгляду дійсності світу кінця ХХ століття. Людська діяльність, практика виробництва суспільних благ знаходяться у щільній залежності від неявних сфер історико-культурного світу. Явно виражена і структурно оформлена економічна (ринкова) діяльність із своїми чітко зафіксованими соціальними та економічними відносинами, нормами і зв’язками, при більш пильному розгляді виявляє деякі приховані шари, у першу чергу, психологічно орієнтовані, які мають принципово суттєвий вплив на раціонально прозорі і очевидні форми економічної практики. У сфері економічних процесів неявно присутня культурно-змістовна, із акцентом на індивідуальний життєвий світ окремого представника культури, цілісність світу. Важливість “психологічного” підходу до людини сучасна соціальна думка пов’язує з особливостями соціокультурної ситуації, що виникла десь у середині ХХ століття.

Уже у суспільно-філософській, економічній, правовій думці кінця ХУШ – початку ХІХ століть усе більш інтенсивно прокладає собі шлях розуміння факту *локального* характеру суспільної норми, гармонії, міри, – коли сама суспільна норма і гармонія складаються як природній порядок, що виростає із локальних усвідомлених дій індивідів, що діють самостійно, а не як наперед задана норма для усіх і кожного. Уже тоді з’являється певний акцент на особистісній позиції у світі *окремої* людини як фундаменті суспільного процесу.

Кінець XIX–початок XX століття. Соціально-філософська думка уводить тему онтології, що розуміється особливим чином, яка має справу не із світом у цілому, а саме з людиною у її специфічному вимірі. У центрі уваги постає саме суб'єктивне буття людини, або природа людської суб'єктивності самої по собі, яка береться як би у її джерелах і розглядається як особливий вид реальності. Людська суб'єктивність, що розуміється таким чином, стає саме тією специфічною реальністю, яка мов би *виділена* із усього іншого світу, і привносить у світ сенс. З'являється усвідомлення двох рівноцінних іпостасей людського буття – соціально значуща активність та “екзистенційна” цінність індивідуального життя, що суб'єктивно відчувається. До того ж суб'єктивна реальність людського “Я” є у той же час єдиною змістовною інстанцією світу, це сфера абсолютного, яка специфічно розуміється.

Ця зміна напрямку соціально-філософської думки означає інший зміст людської орієнтації у світі XX століття – не на зовнішню результативну діяльність; розкриття справжніх вимірів людського буття вважається можливим не у цій “зовнішній” об'єктивованій сфері реальності (як вважала попередня епоха), а у власне індивідуальній сфері людського існування. “Нова метафізика” відкрила людині нові перспективи, змінила її погляди на світ, на себе та на своє життя.

XX століття. Хід людської історії рішуче та раптово змінився, стверджує А.Печчеї, засновник та президент Римського клубу. За якісь декілька десятків років закінчився період повільного розвитку людства, який тривав багато тисячоліть. Наступила нова динамічна епоха, яка замінила собою попередні культури так званого міфориторичного типу. Носієм усталеності таких культур (з часів Аристотеля до середини XIX століття), усіх їх важливих змістів витупало риторичне слово. Воно відтворювало культурні змісти у формі “міфу”, замикало їх на собі та захищало від будь-яких впливів. Така культура заперечувала безпосереднє як таке, не мала з ним справи, усе в ній перероблялось готовим словом–міфом. Усе в ній трималось цілим. Між людиною та реальністю, людиною і її життям стояло слово–міф міфориторичної культури, своєрідний міфориторичний фонд уявлень. Як тільки європейська культура почала розставатися із своїм міфориторичним минулим, поступово склалися зовсім інші можливості слова: слова поза системних зв'язків, поза цієї як би повної заткненості у системі змісту. Тепер слово народжується “від ситуації” і “від суб'єкта”, народжується “зараз і тут”, як вираження задуму та бачення, які відповідають окремій точці у бутті, що “дивиться” (тобто окремій людині). У цьому слові однаково важливе усе: і те, що воно принципово йде від суб'єктивної особи, і те, що воно зовсім безпосередньо примикає до самої дійсності, йде від неї і служить її голосом. Слово стає інструментом дійсності, а не культури. Стався реальний поворот до культури, у якій елементом, що утворює зміст, є *окрема людина*. Віднині немає реальності безвідносно до людини.

Сучасний світ – принципово відкрита можливість нескінчених можливостей. Вступаючи у низку вчинків, людина XX століття вступає у відкриту, розімкнену нескінченність. Це – культурний феномен людського буття і свідомості “у проміжку” нескінчених сенсів. Людина постійно викидається із міцних соціальних ніш та детермінант. Нею втрачається комфортне місце “крапки” на деякій єдиній траєкторії, що сходить. Лінійний, векторний рух життя і свідомості майже зникає. Вирішальною сферою діяльності стає діяльність, що спрямована *на себе*, *самодіяльність*. Така “на–себе–дія” стає осередком нових форм соціальності.

Детермінація людського буття, свідомості, мислення із-зовні як і раніше залишається. Але своєрідну центральну “формулу” західної культури («людина – міра усіх речей») XX століття переносить у площину екзистенційного простору життя кожної конкретної людини, потребує від неї особливим чином будувати свій індивідуальний життєвий світ, – щоб у кінцевому рахунку зберегти свою людську гідність людини західної культури. Принципово “західна” самостійність людини у світі XX століття досягається у координатах суб'єктивного сприйняття світу. Саме такий кут зору дозволяє їй дивитися на себе як на самодостатнього автора свого індивідуального “життєвого світу”, свого унікального, принципово унікального життя. Іншими словами, феноменологія XX століття дає і іншу форму детермінації – це сили *самодетермінації*, які у кінцевому рахунку визначають індивідуальну відповідальність людини за свої вчинки, свідомість, мислення, долю, тобто за свій варіант інтерпретації оточуючого світу. Ці сили самодетермінації відносно слабкі, але вони зростають, усе більше пронизуючи усе життя сучасної людини. І більш того, їх зіткнення з силами детермінації “ззовні”, переломлення через них, усе більше стає істотним, і навіть вирішальним,

визначенням буття і свідомості людини. Здійснюється своєрідна переробка сил зовнішньої детермінації у феномени самодетермінації. Суб'єктивне переживання як таке будь-якої ситуації – постійно присутній “коефіцієнт” у будь-якому акті мислення і діяльності людини. Чиста активність принципово наповнюється унікальним індивідуальним змістом, без такого наповнення вона залишається беззмістовною та безглуздою, а тому непотрібною людині.

Здобуваючи “початок координат” у самій собі, людина–діяч як самоцінна точка опори та точка відліку в усій сукупності життєвої поведінки, оточує себе відповідною психологічною атмосферою, – формується *ідея індивідуального самовираження та самореалізації* як культурний феномен. Отримав принципову можливість і необхідність самостійно будувати свій власний “життєвий світ” (який включає індивідуальність думки, смаку, поведінки, переживання, способу життя), людина не може відмовитися від насолоди реально відчутти своє власне авторство свого власного життя. Логіка культури ХХ століття актуалізує (і розуміє) буття світу як загальну форму самодетермінації індивіду, як його власну “самоспрямовану” діяльність. Діяльність із анонімної все більш стає індивідуальною, авторською. У контексті аналізу підприємницької форми активності у ХХ столітті викладені вище міркування мають першорядне значення. Потреба у самовираженні та самореалізації, самоствердженні себе як повноцінної особи, як самодостатнього носія соціально значущої активності – це не лише психологічні “моменти” опису конкретного підприємця; це – істотний соціально-психологічний аспект існування феномену підприємництва у ХХ столітті. З'єднання розуму, почуттів, характеру породжує волю, прагнення діяти. Сміливість, наполегливість і перш за все воля бути тим, ким ти є. Багаторозмірність “Я”–образів самосвідомості та задоволення від самостійного їх оцінювання.

Для людини зрозуміти наявну життєву реальність – буття світу і, що головніше, своє власне буття, – означає зрозуміти *можливість* створити його самій, індивідуально вибрати свій варіант освоєння світу. Світ ХХ століття є нескінченно можливостним, тобто у життєвій, і у людській, реальності ХХ століття закладена безліч можливостей. Реалізація можливостей – справа вільного творчого зусилля кожної окремої людини. Тяжкий акт формування свого світу народжує почуття унікальності свого “Я” та потребу у його психологічному оцінюванні, розуміння людиною свого життя як “причини самого себе”: людина самій собі зобов'язана своїм буттям. У даному випадку навіть не важливо, наскільки правомочна оцінка людиною самої себе як автора свого життєвого світу, – важливо те, що “вони можуть, тому що гадають, що можуть”, як свідчить із глибини історії Вергілій.

Особа людини – основа усіх проблем та усіх рішень; саме вона надає людському життю змістовність, значущість. Діяльність – основний шлях, єдиний дійсний спосіб стати собою. Підприємницька діяльність – не виключення. Активність – це не запас, що витрачається, а потенціал, який відтворюється. Людина, у якої її власне існування є внутрішньою необхідністю, “прогинає” об'єктивно задані межі часу, простору, виявляє поведінкову спрямованість особи, яка, мов стрілка компасу, показує на основну її справу. Саме ця *справа* і складає базис особи, – який втілюється у певній життєвій позиції, дозволяє людині вибирати, чому присвятити себе і своє життя, що і як робити кожний день, кожну годину. “У житті немає іншого сенсу, крім того, який людина придає йому сама”, – писав Е.Фромм. Або: “Лише ми самі створюємо світ, до якого нам є якась справа”, – це вже А.Камю. Звичка ухилятися від питань “про зміст” приводить людину у кінці кінців до розчарувань у своїх досягненнях; вона робить “запеклих практиків” ефективними та сильними, але вона не робить їх щасливими, – про “жагу змісту” із пристрасстю кажуть сьогодні багато людей, що досягнули успіхів, у тому числі у підприємницькій сфері. Підприємець – людина з особливим соціопсихологічним профілем. Винагорода їм – не лише гроші, але і особисте задоволення, яке розуміється у координатах власної самосвідомості. Зміст виграє у житті таких людей таку ж важливу роль, як і їжа та питво. Прагнення зосередити свою долю у миттєвості вільних індивідуальних рішень. Прагнення упізнати себе у результатах своєї діяльності, відчутти свою участь у творенні процесів, що йдуть у світі. “Я” людини – як деякий мікросоціум, що дивиться у слухає світ, спілкується із “Я”, що дивиться і слухає себе.

Такий принцип індивідуальності у кінці ХХ століття творить нову соціальність. Тут “класичне” зіткнення “індивідуалізму” та “колективізму” втрачає сенс, – сутність не у цьому. Це – нова соціальна програма. На третє тисячоліття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич А.Я. Социальная история и историческая наука // Вопр.филос. – 1990. – №14.
2. Ершов А. Взгляд психолога на активность человека.. – М., 1991.
3. Кон И.С. Психология самостоятельности // Знание – сила. – 1985. – №7.
4. Кравченко А.И. Социология труда в XX веке. – М., 1987.
5. Кузьмина Т.А. Проблема субъекта в современной философии. Онтологический аспект. – М., 1975.
6. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. – М., 1988.
7. Форд Г. Моя жизнь, мои достижения. – М., 1989.